

Forrás: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2024/06/jager-amalia-interaktiv-seta-szombathelyen-15-01-10/>

Jáger Amália

Interaktív séta Szombathelyen

Az olvasónak!

Interaktív sétára hív ez a rövid háttérinformációkkal-olvasmányokkal is kiegészített feladatlap, amely Szombathely múltjának egy részét kívánja bemutatni: a város zsidó közösségének társadalmi-gazdasági és kulturális emlékeit a 19-20. századi városban, amelynek pezsgését a vészidőszak szomorú, tragikus eseményei tették tönkre vagy semmisítették meg. A séta során emlékezünk azokra a polgárokról, akik már nem lehetnek részei a város életének, fájó hiányukat érezzük az élet minden területén.

A séta során nemcsak a város azon pontjait, épületeit érintjük, amelyek jól kapcsolhatók a korszak zsidó közösségének kulturális-vallási-gazdasági életéhez, hanem a *Szemtől szemben* kiállítás¹ tablóival segítségével családtörténeteket is tudunk követni.

A kérdések megválaszolásakor támaszkodj előzetes tudásodra, de használd bátran az internetet is!

Kellemes és hasznos időtöltést és ismeretszerzést!

1. állomás: Ki vagyok én?

A világban eligazodni vágyó és helyét kereső ember gyakran teszi fel ezt a kérdést: mindannyian keressük a kötődést, a valahova való tartozást, keressük identitásunkat.

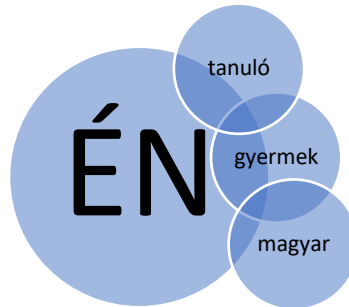
„Az identitás létrehozásában mind az egyén, mind a közösség részt vesz. Kezdeményezheti azt az egyén azzal, ha kifejezi, hogy tagja valamely csoportnak, és azt a közösség elfogadja. (...) De kezdeményezheti a közösség is úgy, hogy az egyént valamely csoport tagjának tekinti, és ezt az egyén elfogadja.” (Történelem 12.)²

Ki vagyok én? – tesszük fel tehát a kérdést, és könnyen elképzeljük azt, hogy milyen egymást nem kizáró dimenziói léteznek identitásunknak.

Feladatok

Ábrázold identitásodat, tetszés szerint bővítve az ábrát!

Például:

Ez a kérdés – Ki vagyok én? – régen is foglalkoztatta az embereket, különösen az olyan nehéz és gyászos időkben, mint amilyen az 1944-es év volt. Sárdi Mária: *Kislány a pokolban* című könyvében idéz naplójából az 1944. március 28-i nappal kapcsolatban (44 oldal):

„Anyu már szabja, varrja a sárga csillagokat. Nem értem az egészet. Én mindig magyar voltam. Az is vagyok. Hát zsidónak lenni, az nem egy vallás? Az egyik magyar zsidó, a másik katolikus vagy evangélikus. Nem? (...)

A másik kérdés, amit nem értek, hogy most akkor én mi vagyok? Zsidó vagyok, vagy magyar vagyok? Vagy zsidó vallású magyar? És miért baj ez?”

Sárdi Mária több kortársát is foglalkoztatta ez a kérdés. Krausz György holokauszt-túlélő a vele készített interjúban (*Baljós a menny felettem*) a következőket mondta: (152. oldal)

„A vallásról nagyon keveset tanultunk, annál többet kaptunk hazaszeretetből. Mi Mózes vallású magyaroknak tartottuk magunkat, velem a holokauszt tanította meg, hogy zsidó vagyok.”

Ki vagyok én? – ez a kérdés már a XIX. században élő, magyarul verselő zsidó vallású költőket is foglalkoztatta: sokan büszkén vallják meg kötődésüket mind a magyarsághoz, mind a zsidó valláshoz, nem gondolják, hogy a kettőt nem lehet összeegyeztetni. Hoffmann Mór 1886-ban írt *„Magyar zsidó”* című versében így vall erről:

*„Magyar vagyok, bár zsidó a hitem!
Munkálni vágyom én a hon javát!
Nem tántorít el ettől senki sem,
Nem irigy ellen s nem álnok barát,
Én életem a honnak szentelem,
Követve szent hitem örök tanát,
Biztos kalauz a béke idején,
Tűzszlopa búbánat éjjelén!”*

2. állomás: Tudok héberül!

Radnóti Zoltán rabbi az internetes blogjában³ a következőt írja a héber nyelvről: „Isten héber nyelven teremtette meg a világot és héber nyelven adta a tízparancsolatot”, azonban ezt a nyelvet ma már csak arra használják, hogy imádkozzanak és tanuljanak. Az ószövetségi könyvek némelyike is már arameus nyelven íródott.

Azonban a nyelv tovább él, köszönhető ez Eliezer ben Jehudának, aki megteremtette a modern héber nyelvet. A litvániai születésű Eliezer 1881-ben érkezett Palesztinába azzal a határozott céllal, hogy újjáélessze a héber nyelvet. Szerinte héber nyelvet kell használni otthon, az iskolában, és számos olyan héber szót alkotott, amelyek a mindennapi életben használatosak. A nyelv újraélesztésére tett kísérletének kisfia volt az alanya, akivel csak héberül beszélt, azt gondolta ugyanis, hogy ha egy gyermek ilyen módon képes lesz megtanulni egy nyelvet, akkor egy egész nép is képes lesz erre.⁴

A héber nyelvnek többezer éves története során eltérő formái alakultak ki: más kiejtése volt az askenázi és szefárd hébernek, majd a mindennapokban a szefárd zsidók a ladinót és az arabot, míg az askenázi zsidók sok esetben a jiddist használták.

Feladatok

Nyelvünkbe is több héber /jiddis szó került. Ismerd meg őket! Párosítsd a magyar jelentéssel /értelmezéssel őket:

héber/jiddis	magyar
mázli	bajok
smucig	barát
haver	csak azért is
vigéc	szerencse
meló	lopott áru
dafke	munka
szajré	fukar
córesz	házaló kereskedő

Megoldások

héber/jiddis	magyar
mázli	szerencse
smucig	fukar
haver	barát
vigéc	házaló kereskedő
meló	munka
dafke	csak azért is
szajré	lopott áru
córesz	bajok

3. állomás: Az asztalnál

Minden közösség életében fontos szerepet játszik az étkezés, amely erősítheti az összetartozást, az identitást, sokszor valamely ünnep, történelmi eseményre való emlékezés része.

A zsidó vallásban a kóser konyha szigorú szabályokat állított fel az étkezéssel kapcsolatban, ennek betartása a háziasszony feladata: legyen rend és tisztaság a konyhában, legyenek külön edények a tejes és a húsos ételek számára (kék színű a tejesnek, míg piros színű a húsosnak).

A Tóra és a Talmud is megfogalmazta azt, hogy mely állatok húsát szabad fogyasztani, hogyan kell az állatot levágni, főzésre előkészíteni.

A rituális szempontból megfelelő, alkalmas étel **kóser** volt, ami nem felelt meg a vallási törvényeknek, az tiltott volt, más szóval tréfli. A Tóra szerint a négylábú, párosujjú patás és kérődző állatokat, valamint a szárnyasokat és bizonyos halakat lehet fogyasztani, ha azokat a sakter (metsző) egyetlen mozdulattal vágta le úgy, hogy az állat ne érezzen fájdalmat (légcső-nyelőcső-nyaki és ütőér átmetszése), majd megtörtént az állat feldarabolása, a faggyú és az inak eltávolítása, végül pedig a kóserolás (áztatás, sózás).⁵

Feladatok

1. Az utcában volt egy kóser kifőzde (*Hanna bisztrója*), mely sok finomsággal várta az éhes embereket. A szomszéd utcában egy másik kifőzde (*Náncsi néni vendéglője*) tette ugyanezt, de nem kínált kóser ételt. A kifőzdek előtt asztalok álltak, rajta a többlapos étlap az ételek fotóival. Egy nap szélvész támadt, elfújta az étlapokat, a minap munkába állt kuktára bízták, hogy válogassa szét azokat. Segíts neki, hogy minden lap a megfelelő kifőzdébe kerüljön: rendezd az ételek neveit aszerint, hogy a kóser vagy a nem kóser kifőzde étlapján szerepel!

Az ételek: flódni / fokhagymás-tejfölös csirkemell / Stefánia vagdalt / gefilte fis / túrós csusza szalonnával / sólet / brassói aprópecsenye mangalicából / erőleves maceszgombóccal

2. Párosítsd a kóser ételeket a fotókkal!⁶

a.

b.

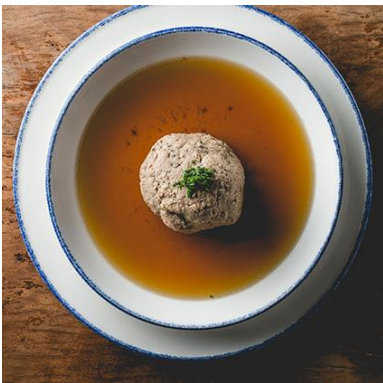
Jáger Amália: Interaktív séta Szombathelyen

c.

d.

e.

f.

g.

h.

Megoldások

Hanna bisztrója

- flódni (a)
- gefilte fis (h)
- sólet (c)
- erőleves macesszgombóccal (e)

Náncsi néni vendéglője

- fokhagymás-tejfölös csirkemell
- Stefánia vagdalt
- túrós csusza szalonnával
- brassói aprópecsenye mangalicából

4. Állomás: Ünnepek

Sokféle eseményről – például bibliai vagy történelmi – való megemlékezés is erősíti egy közösség összetartozását. A legfontosabb ünnepek a zsidóság életében a következők.

Ros Hasana / Jom Kippur / Peszah / Szukkot / Purim / Hanukka / Szimhát Tóra

Feladatok

A feladat most az, hogy az összekeveredett fogalmakat, leírásokat, tárgyakat és ételeket a táblázat kiegészítésével rendeld a megfelelő ünnephez!

Ros Hasana	Jom Kippur	Peszah	Szukkot	Purim	Hanuka	Szimhát Tóra

Ételek:

a. macesz / b. fánk / c. flódni / d. kindli

Tárgyak:

e. sátor / f. sófár / g. megila / h. trenderli

Szokások:

i. kápára / j. Eljahu serlege – borral / k. jelmezbe öltözés

Leírások:

A. Az Egyiptomból való szabadulás ünnepe ez, amire már korábban elkezdődik a felkészülés. Az ünnep előtti napon figyelni kell arra, hogy ne legyen otthon kovászos étel. A gyors egyiptomi kivonulás miatt a kenyeret nem tudták megdagasztani, hanem kovásztalanul ették meg.

A Tóra írja: „*Mondd el fiadnak ezt, így cselekedett velem az Úr, mikor kivonultan Egyiptomból*”.

A gondosan összeállított szédertálon minden étel jelképez valamit, így a keserűfű az egyiptomi élet keserűségeit, a tálkában levő sós víz pedig a szolgaság könnyeit.

B. A zsidóság sokszor élt idegen uralom alatt, amikor más népek akarták vallásukat a zsidóságra erőltetni. Így volt ez akkor is, amikor a szír görögök ellen lázadtak fel az emberek, mert azok megtiltották a Tóra tanulását. A zsidók ekkor megtisztították a Szentélyt, újból felavatták, de a menóra meggyújtásához csak egy napra elegendő olaj maradt. Ahhoz, hogy új olajat készítsenek, 8 napra lett volna szükség, ekkor azonban csoda történt: az egynapi olaj nyolc napig égett.

Jáger Amália: Interaktív séta Szombathelyen

C. Ez a kétnapos ünnep a zsidó újesztendő, amikor édes és kövér (zsíros) ételeket kell fogyasztani (például édes almát enni, mézbe mártani az első falatot). Ekkor kell megfűjni a kos szarvából készült hangszert is.

D. A perzsi zsidóság megmenekülésének ünnepe ez az örömnep. A gonosz Hámán, a perzsa király főminiszterének terve az volt, hogy elpusztítja a zsidókat, azonban Eszter megmentette népét. Az ünnepen felolvassák a tekercsről a történetet, amikor Hámán neve elhangzik, akkor zajongani, hangoskodni kell.

Az ünnep neve sorsvetést jelent, mert Hámán így választotta ki azt az időpontot, amikor el akarta pusztítani a zsidókat.

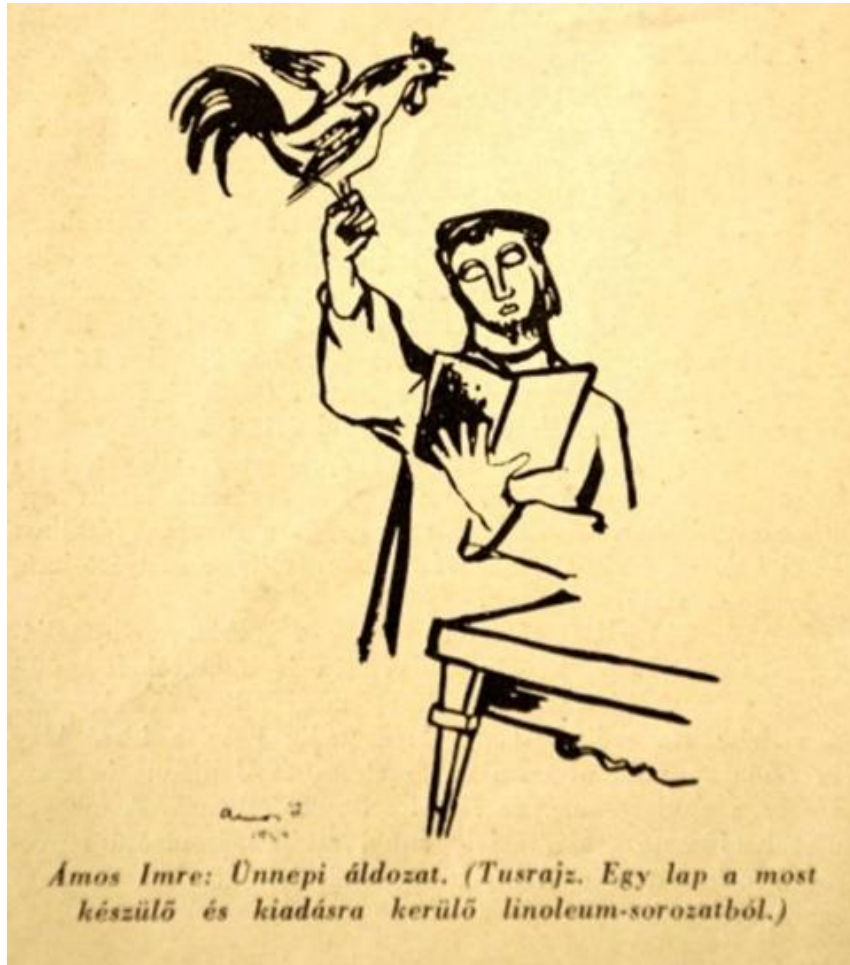
E. Ezt az örömnepet legelőször a IX. századtól kezdték Babilóniában megünnepelni, ahol Mózes öt könyvének ma is használatos 54 hetes szakaszos beosztását készítették el. Ekkor ér a vége a Tóra olvasása, majd rögtön kezdődik is, hiszen a tanulás sohasem szűnhet meg.

F. A hét napon át tartó ünnep szimbóluma emlékezteti a zsidóságot az egyiptomi kivonulás utáni időkre, amikor 40 évig a pusztában laktak, mielőtt Kánaán földjére léptek. Így a modern korban is egy szabadban felállított sátorban kell lakni és étkezni az ünnep idején. Az ünnepi csokorba szedett növények, mint például az etrog vagy a pálmaág, mind a Szentföld jelképei.

G. Ez az ünnep az engesztelés napja, amely követi az újesztendő ünnepét. Az ünnep böjtölést kíván a vallását gyakorló embertől. A jeruzsálemi szentély fennállásának idején a főpap ezen a napon léphetett be a Szentek Szentjébe és végezte ott a szolgálatát az egész nép bűneinek megbocsátásáért.

Az ünnephez egy érdekes szertartás/szokás is kapcsolódik, miszerint a férfiak egy kakast forgatnak a fejük felett, így lehet megszabadulni a bűntől, hiszen azok átszállnak az állatra.

Jáger Amália: Interaktív séta Szombathelyen

Forrás: Óbudai Zsinagóga: <https://obudaizsinagoga.hu/>

Megoldások

Ros Hasana	Jom Kippur	Peszah	Szukkot	Purim	Hanuka	Szimhát Tóra
f. (sófár) C.	i. (kápára) G.	a.(macesz) j. (Elijahu serlege) A.	f. (sátor) F.	c. (flódni) d. (kindli) g. (megila) k. (jelmezbe öltözés) D.	b. (fánk) h.(trenderli) B.	E.

Források

- RAJ Tamás (2005): Nem idegen közöttünk. Makkabi Kiadó, Budapest; HAHN István: Zsidó ünnepek és népszokások. Neumann Kht., Budapest: <https://mek.oszk.hu/04700/04749/html/> (Letöltés: 2024. ápr. 6.),
- OLÁH János (1999): *Judaisztika I.* Országos Rabbiképző Intézet, Budapest.

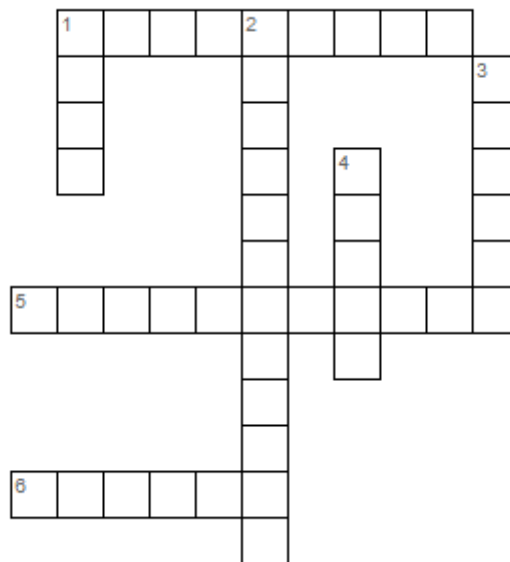
5. állomás: Jelképek

A zsidó vallás, amely monoteista vallás (akárcsak a kereszténység vagy az iszlám) nem engedi a képi ábrázolást, ezt a Tízparancsolat így fogalmazza meg: „*Ne készíts magadnak faragott képeket!*”, azaz domborműveket. Azonban szentély építését előírja a Tóra: „*Készítsetek nekem Szentélyt, hogy köztük lakozzam*” (és itt az embereket érti ez alatt).

A vallás számos jelképe megtalálható a zsinagógákban és a zsidó otthonokban is. A legismertebbek a Dávid-csillag, a kettős tábla és a menóra. Ezen kívül jelképekkel rendelkeznek a hónapok és a törzsek is.

Feladatok

1. Fejtsd meg a rejtvényt!

Vízszintes:

1. hanukai pörgettyű (felirata: „nagy csoda történt ott”)
5. a Tízparancsolatot tartalmazza
6. jelentése lámpás, hét ága a teremtés hét napját szimbolizálja

Függőleges:

1. Mózes öt könyve
2. a két egymásba fordított háromszög sokféle dolgot szimbolizál, például a nőt és a férfit
3. az otthon egyik jelképe, benne pergamenre írt bibliai idézet, az ajtófélfára helyezik
4. kosszarvból készült hangszer

Jáger Amália: Interaktív séta Szombathelyen

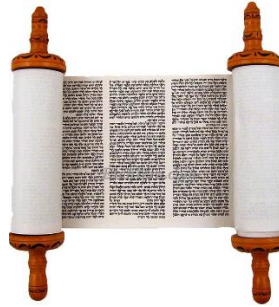
2. Párosítsd az itt látható jelképeket a keresztrejtvény megoldásaival! (A betűjeleket kell a táblázatba írni.)

a.

b.

c.

d.

e.

f.

g.

Megoldások

T	R	E	N	D	E	R	L	I		
O				A				M		
R				V				E		
A				I	S			Z		
				D	O			U		
				C	F			Z		
K	E	T	T	O	S	T	A	B	L	A
				I		R				
				L						
				L						
M	E	N	O	R	A					
				G						

Jáger Amália: Interaktív séta Szombathelyen

Vízszintes:

1. hanukai pörgettyű (felirata: „nagy csoda történt ott”) – f
5. a Tízparancsolatot tartalmazza – g
6. jelentése lámpás, hét ága a teremtés hét napját szimbolizálja – d

Függőleges:

1. Mózes öt könyve – c
2. a két egymásba fordított háromszög sokféle dolgot szimbolizál, például a nőt és a férfit – a
3. az otthon egyik jelképe, benne pergamenre írt bibliai idézet, az ajtófélfára helyezik – b
4. kosszarvból készült hangszer – e

6. állomás: Botlatókövek

„EMLÉKEZZ, URAM, ARRA, AMI VELÜNK TÖRTÉNT...” (Siralmak könyve)

Günther Demnig német művész nemzetközi projektje a botlatókövek elhelyezésével olyan zsidó embereknek állít emléket, akiket elhurcoltak, megöltek, rokonaik nem temethettek el.

Szombathely városában is találunk néhány ilyen járdába mélyített réztáblát, amely az áldozat nevét, születési dátumát és elhurcolásának időpontját, halálának helyszínét rögzíti. Az emléktáblákat az áldozat utolsó, szabadon választott lakhelyének bejárata előtt helyezték el.

Mára sokezer európai ház előtt találunk ilyen botlatóköveket, amelyek *„elgondolkodtató mementók a lakóhelyek mindennapjaiban, melyek a történelmet láthatóvá és kézzelfoghatóvá teszik. Az áldozatokra való emlékezés így plasztikussá, testközelivé és elsősorban nyilvánossá válik. A Stolpersteine projekt egy folyamatosan növekvő, az egyes kövek hálójából összeálló decentrális “emlékmű”, amelyet egy civil művészeti kezdeményezés indított útjára és a kezdetektől fogva állami támogatás nélkül, teljes egészében az elkötelezett polgárok munkájából él.”*⁷

Feladatok

Hol találd az alábbi botlatóköveket Szombathelyen?

Mit tudsz az elhurcoltakról?

Jáger Amália: Interaktív séta Szombathelyen

Megoldások

Mermelstein József halkereskedő (1870–1944, Auschwitz) – Szentháromság tér 5. (Jelenleg Fő tér 5.)

1870-ben Munkácson született. Kilenc évesen elvesztette az apját. Munkácson megnősült, felesége Jozefovits Anna. Négy fia, egy lánya született. Kereskedő volt. Szombathelyen főleg halat, de káposztát, dinnyét, burgonyát és rákot is árult. Sokat járt vásározni Körmentre és Burgenlandba. Bár az üzlet jól ment, mégis közelebb állt a szegénységhez, mint a jómódhoz. Legidősebb fiától származó unokáját is ő nevelte. Csak a nevét tudta aláírni, a latin betűket nem ismerte. Héberül és jiddisül azonban olvasott, főleg biblikus könyveket. Főleg jiddisül beszélt a családjához, szombaton pedig kizárólag jiddisül volt szabad beszélniük. Háromszobás, erkélyes lakásban éltek. A házhoz raktárak is tartoztak, a pincében halas hordók voltak elhelyezve. Minden héten új szállítmány érkezett a Balatonról vagy Tatárról. Egyik fia, Mermelstein Jenő a pozsonyi jesivában tanult, tanítói, majd rabbi oklevelet szerzett. Unokája Menschem (Mermelstein) Meron a Kasztner-akció segítségével megmenekült, újpesti rabbiként működött, majd Izraelben gimnáziumi tanár és igazgató lett. Mermelstein József Auschwitzban halt meg.

Benedikt Márk, azaz Mordechai Meir Binet rabbi (1858–1944, Auschwitz) – Thököly u. 46.

A szombathelyi ortodox hitközségnek 46 éven át volt vezetője és rabbija. 1858-ban, Pakson született, a nikolsburgi nagy rabbi leszármazottja volt. Sévet Széfer tanítványa. Galántán és Mieván tanult. Szombathelyre 1898-ban választották meg. Működése alatt a hitközség 150 főről a tízszeresére növekedett. Különös gondot fordított a fiatalokra, jesivát tartott fenn és a

Jáger Amália: Interaktív séta Szombathelyen

középiskolások hitoktatását is ellátta. Nem csak a zsidóságon belül, de a városban is köztiszteletnek örvendett. Az Ortodox Központi Iroda örökös dístagja volt. Nagy Talmudtudós és kiváló szónok volt. Auschwitzban fejezte be életét.

Dr. Wesel Imre (1903. aug. 29. – 1944, Auschwitz) – Szenczy u. 1. (Jelenleg Bejczy u. 1.)

Babócsán született, jogi doktorátust szerzett. Szombathely egyik legjelentősebb kereskedőcsaládjába nősült. Felesége Deutsch Judit volt. Két lányuk született: Hanna és Zsuzsa. 37 éves korában választották a VIII. Kongresszusi Községkerület elnökévé. Fáradhatatlanul próbált a zsidótörvények értelmében egzisztenciájukat veszített embereken segíteni. Támogatta a munkaszolgálatosok otthon maradt családtagjait. A hitközség keretein belül rendezett előadásokat, hogy jövedelemhez juttassa a letiltott színészeket, muzsikusokat. A német megszálláskor őt bízták meg a Zsidó Tanács vezetésével. Ebben a minőségében is a közösség javára munkálkodott. Amikor megtagadta a németek egyik arcátlan követelését, internálták. Pinkafelden német fogságban volt, majd Auschwitzban a gázkamrában végezte be életét. Felesége és két lánya a Kasztner-vonattal menekültek meg. (Hacker Iván visszaemlékezése alapján)

Gábor (Grósz) Albert (1903–1944, Auschwitz) – Király u. 9.

Barossebesen született. A szombathelyi zsidó elemi iskola tanítója, majd utolsó igazgatója volt 1937-től. Működésének egyik nevezetessége, hogy betanította a helyi zsidó ifjúságnak és kórusnak Haydn: Judás Makkabeus c. művét, amelyet a helyi, majd Budapesten a Dohány utcai zsinagógában is nagy sikerrel adtak elő.

Forrás: Botlatókövek Szombathely belvárosában. Nyugat.hu

<https://2b-org.hu/sajtocikk/botlatokovek-szombathely-belvarosaban/>

7. állomás: a zsinagóga

“És készítsenek nekem szentélyt, hogy lakjam közepettük” – írja a Tóra, amikor is Mózes utasításokat kapott a szentély megépítésével kapcsolatban. A később Jeruzsálemben, Salamon uralkodása alatt felépített Szentély pusztulása a babiloni fogság (héber galut vagy a görög diaszpóra szó jelenti ezt a korszakot) idején következett be, majd a hazatérés utáni Szentélyt a rómaiak rombolták le. A lerombolt jeruzsálemi Szentély utódjának tekinthetők a zsinagógák, amelyek nemcsak az imádság helyei, mint vallási épületek, hanem a zsidó közösségi lét színterei is. A hagyomány szerint a zsinagóga tájolása mindig nyugat-keleti irányú, fontos része az imatér a frigyszekrényvel (vagy Tóraszekrényvel, ahol a kézzel írott tekercseket tárolták) és a Tóra-felolvasó vagy bima. Hasonlóan az ősi Szentélyhez, itt is külön rész van kijelölve a férfiak és a nők számára.

A Szombathelyre költöző zsidók is több olyan spirituális és közösségi teret hoztak létre, amely megfelelt a vallási előírásoknak. Ma már nem létezik, a Belsikátor 2-ben állott, Stadler Károly

Jáger Amália: Interaktív séta Szombathelyen

által létrehozott zsinagóga vagy a Kőszegi utcai kis imaház, de az ortodox és neológ zsinagógák épületei – bár más funkciót betöltve – még állnak.

Források

Forrás: SzombathelyPont

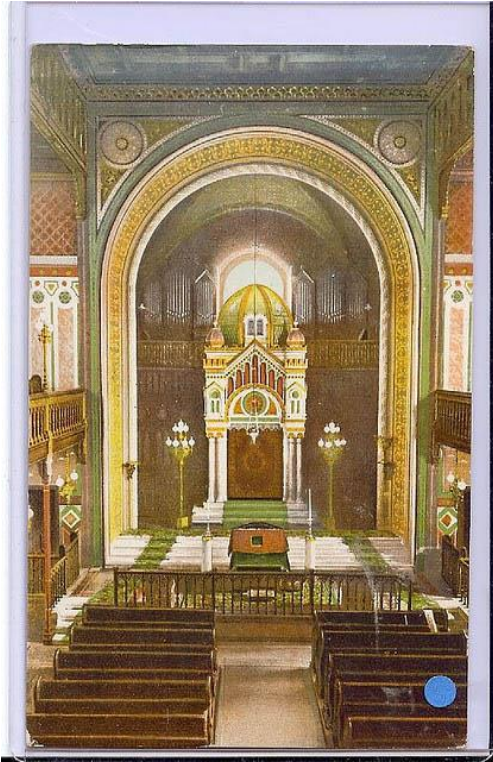
<http://szombathelypont.hu/latnivalok/zsido-emlekek-nyomaban/>

Forrás: Ki Tervezte?

<http://www.kitervezte.hu/epuletek/vallas/bartok-terem-zsinagoga-szombathely>

Jáger Amália: Interaktív séta Szombathelyen

Forrás: Facebook

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=634432945351102&set=a.508024107991987>

Feladatok

1. Hol találd az egykori zsinagógák épületét? Ki tervezte a neológ zsinagógát?

2. A szombathelyi zsidóság neológ és ortodox irányzata 1867 után elkülönült. Mivel az 1867-es emancipációs törvény az izraelita vallásúakról mint egyénekről beszélt, ezt követően összehívtak egy olyan kongresszust, amely az izraelita felekezetről mint vallási testületről volt hivatott rendelkezni. Az ortodoxok és neológok között számos vita volt. A táblázat kitöltésével tekintsd át a legfontosabbakat!

VITÁS KÉRDÉSEK	NEOLÓG	ORTODOX
esküvő színhelye		
bima elhelyezése		
orgona		
nők-férfiak helye		

Megoldások

Thököly u. 46., Batthyány tér / Ludwig Schöne

VITÁS KÉRDÉSEK	NEOLÓG	ORTODOX
esküvő színhelye	a zsinagógában	a zsinagóga udvarán
bima elhelyezése	a frigyszekrény előtt	középen
orgona	lehet	nincs
nők-férfiak helye	külön	karzat rácsozattal elválasztva

8. állomás: a zsidóság Szombathelyen

Pannonia provincia területén már a rómaiak korában is éltek zsidók, az ásatásokon előkerült síremlékek és zsidó szimbólumokat is megjelenítő tárgyak bizonyítják ezt. Savaria területén egy olyan mécsest találtak a régészek, amely pálmaágakkal és menórával volt díszítve.

Forrás: JALSOVSZKY Katalin – TOMSICS Emőke – TORONYI Zsuzsanna: *A magyarországi zsidóság képes története.* Vince Kiadó, Budapest, 13.

A középkor több törvénye és tárgyi emléke bizonyítja a zsidók jelenlétét hazánk területén. A török hódoltság időszakában általában valamely földesúr védelme alatt éltek, mint például Nyugat-Magyarországon. A török kiűzése után sokáig (1840-ig) nem költözhetek városokba a zsidók, a nyugat-magyarországi területeken sok olyan zsidó telepedett le, akik az örökös tartományokból érkeztek, elsősorban kereskedelemmel foglalkoztak.

Jáger Amália: Interaktív séta Szombathelyen

Vas vármegyében 1840 előtt Szombathely környékén telepedtek le a zsidó családok: Szentmárton, Óperint és Szőkefölde területén. Hamarosan kialakították intézményeiket, így létrejött a Chevra Kadisa és az iskola is. A kiegyezést követően pedig – az emancipációs törvény elfogadása után – a reformokat pártolók és a hagyományokhoz ragaszkodók közötti vita szakadáshoz vezetett: létrejött az ortodox és a neológ hitközség. Ludwig Schöne tervei alapján megépítették a neológ zsinagógát, míg a régi templom az ortodoxoké lett.

Az első világháború a magyarországi zsidóság életében is fordulópontot jelentett, hiszen a gyors fejlődés, a fénykor lezárult, az 1920-as és '30-as évek sok bizonytalanságot, az antiszemitizmus felerősödését és a kirekesztést jelentette a helyi közösség számára. A német megszállás után megszervezték a Zsidó Tanácsot, majd a jogfosztás folyamata tovább folytatódott (pl. zsidó üzletek bezárása), felállították a gettót, közel ezer családot költöztettek be. 1944. július 3-4-én megtörtént a helyi és a gettóba költöztetett környékbeli zsidóság bevagonírozása.

A vészorszakot az egykor erős és virágzó közösség töredéke élte túl, a háború után többen a kivándorlást választották.

Forrás: BALÁZS Edit – KATONA Attila (2004): „...Zsidónak maradni és magyarnak lenni...” Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből. Magyar – Izraeli Baráti Társaság, Szombathely.

Feladatok

1. Miért ösztönözte III. Károly 1726-os rendelete az örökös tartományokban élő zsidók Magyarországra vándorlását?
2. Melyik uralkodónk rendelte el a német vezetéknev használata a zsidó családok számára?
3. Hol volt Szőkefölde?

Megoldások

1. A rendelet szerint csak az elsőszülött fiúk alapíthattak családot.
2. II. József
3. A mai belváros Thököly és Rákóczi utca közötti része.

9. állomás: az iskola

A zsidó közösségekben az írni-olvasni tudók aránya – ellentétben a keresztény közösségekkel – mindig magas volt. Az oktatás fontossága több okkal is magyarázható. Egyrészt az állandó tanulás hagyománya jellemző a közösségekre – részben a gyakorlati, mindennapi élet (pl. kereskedelem), részben pedig a szent szövegek tanulmányozása miatt –, másrészt a családok a társadalmi mobilitást, a felemelkedést látták a tanulásban. A középkorban voltak olyan egyházi rendelkezések, amelyek nem engedélyezték, hogy a zsidók keresztény rabszolgát tartsanak, így – mivel szolgák nélkül nem volt lehetséges nagyobb földterületet megművelni –

Jáger Amália: Interaktív séta Szombathelyen

fel kellett adni birtokaikat, tehát számos foglalkozásból kizárva a kereskedelem, a pénzváltás maradt számukra, amelyek igénylik az írni-olvasni tudást.

A Szombathelyre vándorló és letelepedő zsidók is fontosnak tartották gyermekeik iskoláztatását: a hagyományosan 13 éves korig alsófokú oktatást biztosító héder (=szoba) után az immár felnőtté váló fiúk, a zsidó közösség teljes jogú tagjaként, jesivákban (=ülés) képezhették magukat a szent szövegek (pl. a Talmud) tanulmányozásával 18 éves korukig.

Városunkban a neológ és az ortodox közösség is alapított iskolát, az előbbi a Zrínyi Ilona utca 17. szám alatt, míg az utóbbi pedig a Thököly és az Aréna utca sarkán álló épületben működött.

Források

KÖRNER András (2015): *Hogyan éltek 2. A magyar zsidók hétköznapi élete 1867-1940*. Corvina Kiadó, Budapest, 129-130.

Forrás: SzombathelyPont Zsidó emlékek nyomában

<http://szombathelypont.hu/latnivalok/zsido-emlekek-nyomaban/neolog-elemi-iskola.429/#map>

Jáger Amália: Interaktív séta Szombathelyen

Forrás: SzombathelyPont Zsidó emlékek nyomában

<http://szombathelypont.hu/latnivalok/zsidó-emlekek-nyomaban/ortodox-elemi-iskola.417/#map>

Feladatok

1. Hogyan nevezzük a fiúgyermek felnőtté válásának ünnepét, szertartását, amikor a zsidó közösség teljes jogú tagja lesz?
2. Hol működött városunkban jesiva?
3. Milyen intézménynek ad otthont az egykori neológ iskola épülete?

Megoldások

1. bár micva
2. Aréna utca 10

3. Zsidó Kultúra Háza

10. állomás: a temető

Magyarország területén körülbelül 1600 zsidó temető található, ebből ma már alig 200 van használatban. A temetőket kerítés veszi körül, szigorúan elkülönül a neológ és ortodox részleg, mint például a mai is működő szombathelyi temetőben, a Bercsényi utcában.

A temető és a halott körüli teendőket végző szent egyesület, a Chevra Kadisa működése sokrétű. A szigorú szabályok szerint a halottat, ha lehet, még aznap vagy másnap el kell temetni. Az egyesület tagjai készítik elő a temetést, sokféle feladatuk magában foglalja a halott szemének lefogását, fehér ruhába öltöztetését, imalepelbe göngyölését. Az egyszerű, fából készült koporsóba helyezett test feje alá Izraelből származó földet kell helyezni.

A temetést követően a gyász időszaka következik, a sírkő felállítására az első évfordulóra kerül sor. A sírokon – különösen a régebbi időkből származókon – héber nyelvű volt a felirat, később héber-magyar, majd lehet találni csak magyar nyelvűt is. A sírokat nem díszíti virág, hanem köveket helyeznek el megemlékezésképpen.

A sírokon a feliratok mellett számos szimbólum is szerepel.

Források: KÖRNER András (2015): *Hogyan éltek 2. A magyar zsidók hétköznapi élete 1867-1940.* Corvina Kiadó, Budapest; OLÁH János (2003): *Judaisztika III. A mindennapok világa.* Filum Kiadó, Budapest; ZYSKINA, Esther – FISHEL, Alexandra: *Zsidó temetőkről az iskolában.* ESJF Kézikönyv https://issuu.com/esjf/docs/jewish_cemeteries_in_the_classroom_hu

Feladatok

1. Mi a neve a következő szimbólumoknak! Mit jelképeznek?

a.

b.

c.

d.

e.

2. Keress példát eme jelképekre a helyi temetőben található sírokon!

Megoldások

- Menóra
- Papi áldás, kohanita kéz – Áron utódai, a jeruzsálemi templom papjai voltak, ha a síron találjuk, akkor az elhunyt személy a kohaniták leszármazottja volt.
- Lévita kancsó – Lévi törzse a jeruzsálemi templom szolgálói voltak, ők segítették a kohanita papokat, az ima előtt megmosták a kezüket
- Dávid-csillag
- Fűzfa – a halál, az elmúlás metaforája

11. állomás: a Sonnenfeldek nyomában

Stadler Izabella (1883-1944) és Sonnenfeld M. Ferenc (1883-1944) gabona- és terménykereskedő, aki 1924-ben alapította cégét a Széll Kálmán utca 11. szám alatt, a gettósításig a mai Király utca 17. szám alatt lakott két fiával, az 1910-ben született Palival és az 1919-ben született Mikivel. Az utódaik által 2011-ben a Yad Vashemnek adományozott dokumentumokból kiderül, hogy a jómódú család a középosztálybeliek szokásos életét élte.

Az idősebbik fiú, Pali a zsidó elemibe járt, majd az állami középiskola elvégzése után az volt a terve, hogy Bécsbe megy tanulni. Öccséhez hasonlóan ő is tanult zenét: zongorázott és klarinéton is játszott. Egy interjúban Pali említi, hogy a nagy ünnepek alkalmával az ortodox zsinagógába mentek, a zsidó étellel kapcsolatos oktatást pedig a nagyon művelt édesanyjától kapta.

A háború idején a szülők több levelet is váltottak gyermekeikkel, amelyekben egy szoros családi kötelék és szeretetteljes kapcsolat figyelhető meg. Az 1944-es év levelezéséből jól kirajzolódnak a kor történései: gettósítás, az üzlet elvétele, a gettóélet nehézségei (pl. 4-5 ember egy szobában, kevés dolgot vihetek magukkal). Fennmaradt a részletes leltár is, amely javaikat-értékeiket vette számba, bízva abban, hogy egyszer visszatér az élet a rendes kerékvágásba. Pali a munkaszolgálat után szovjet hadifogságba került (Nyizsnij Tagil), levélváltás itt is volt a testvérek között. Egy 1946-os levélben például arról ír Miki, hogy a szülők nem éltek túl Auschwitzot, a családból Ferkó, Magda, Lajos és a gyerekek menekültek meg. Egy 1947-ben kelt levélben arról írnak, hogy Miki reméli, hogy Pali hazatér és soha nem válnak el egymástól.

A hadifogság után Pali visszatért Szombathelyre, megnősült, két lánya született: Judit és Ágnes. A családdal történtek után, a politikai és gazdasági helyzet kedvezőtlenebbé válását követően, illetve az antiszemitizmus miatt 1956-ban elhagyták Magyarországot és Ausztráliában telepedtek le.

Forrás: Yad Vashem: <https://collections.yadvashem.org/en/documents/9560853>

Öccse, a kilenc évvel fiatalabb Miki a kongresszusi izraelita elemi iskola után a Szombathelyi Magyar Királyi Állami Faludi Ferenc Reáliskola tanulója volt 1929 és 1937 között. Testvéréhez hasonlóan ő is tanult zenét: fuvolázott. Kiváló eredménnyel érettségizett, majd 1938 szeptemberében az Országos Magyar Királyi Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola előkészítő évfolyamán a fuvola tanszakra nyert felvételt. Tehetsége a művészetek terén már korán megmutatkozott, a Pápai Hírlap 1937. március 13-i számában egy rövid hír is megjelent, miszerint februárban a zsidó ifjak „Purimi” előadásán „*Sonnenfeld Miklós is sikerrel adta elő az aktuális strófákat.*” Budapesti tanulmányait a nevére kiállított diákigazolvány is bizonyítja. A főiskolán folytatott tanulmányai idején olyan neves mesterek oktatták, mint Weiner Leó, Ádám Jenő, Kodály Zoltán, tanulmányait azonban a munkaszolgálat miatt az 1942–43-as tanévben nem folytathatta. Az 1948-ban kiállított igazolás szerint 30 hónapig volt munkaszolgálatos a hátszágban, míg 1944-ben 2 hónap és 24 napra hadműveleti területre vezényelték, így csak 1947-ben fejezhette be a főiskolát fuvola tanszakon. Tehetsége már növendék korában megmutatkozott, a Népszava cikkírója Miki érett fuvolajátékáról ír 1942. március 24-i írásában.⁸ A vészorszakban az OMIKE művészakciói biztosítottak fellépést és szerény anyagi lehetőséget a zsidó művészek számára – például 1942 januárjában Weiner László

Jáger Amália: Interaktív séta Szombathelyen

Concerto című művét adták elő, Miki is közreműködött fuvolajátékával. Hangszerét (fuvoláját) egy 1944. május 19-i levél szerint a zeneiskolába küldték a szülők. Pár nappal később, szintén egy gettóból küldött levélben az aggódó szülők türelemre intik szeretett fiukat, bízva, hogy eljön az idő, amikor zenekarban fog játszani, és ők nagyon büszkék lesznek rá.

A háború után Miki először Szombathelyen volt, látta, hogy a lakás és a bútorok egy része megmaradt, de egyedül volt, hiszen testvére orosz hadifogságban volt. Egy 1947-es levél szerint a lakásukban egy orosz tiszt lakott a családjával.

Az 1946–47-es években munkaszerződése a Székesfővárosi Zenekarhoz kötötte, amely egy ausztriai vendégszereplésen is részt vett. Ezt követően, mivel szerződését nem hosszabbította meg, visszatért szülővárosába, nevét 1949-ben Szabadosra magyarosította. Tisztviselőként dolgozott, a Szombathelyi Épületszerelő N.V. könyvelője, majd főkönyvelője lett.

1950-ben ismerkedett meg Török Hildával, a novemberi eljegyzést házasság követte december 23-án. A fiatalok közös élete rövid volt, hiszen Miki január 6-án kórházba került, március 12-én meghalt. Sírja az izraelita temetőben van a Bercsényi utcában.

Források:

- OMIKE Művészakció (1939–1944)
<http://archivum.omike.hu/omike/omike-muveszakcio-1939-1944>
- *Pápai Hírlap*, 34. évf. 11. sz. 3. (márc. 13.)
https://library.hungaricana.hu/hu/view/PapaiHirlapM_1937/?pg=64&layout=s

Feladatok

1. Az 1920-ban megszavazott numerus clausus kizárta a zsidó fiatalokat a felsőoktatásból. Miki mégis tanulhatott az Országos Magyar Királyi Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán. Miért volt ez lehetséges?
2. Melyik mai középfokú oktatási intézményben találod Pali és Miki tablóját?
3. Mi látható Miki sírján? Mire utal ez a szimbólum?

Megoldások

1. A törvény a főiskolákra nem vonatkozott.
2. A Szombathelyi Nagy Lajos Gimnáziumban.
3. Hárfa – arra utal, hogy zenész volt.

Jáger Amália: Interaktív séta Szombathelyen

A szombathelyi m.kir.áll.reál iskola VIII.osztálya az 1927--28. tanévben

Osztályfőnök: Radványi László

Balogh Sándor	Niessner Egon
Bem Rezső	Pöttschacher József
Benedek Gyula	Rácz Ernő
Darvas László	Rechberger Andor
Deutsch Imre	Sonnenfeld Pál
Fóth Miklós	Stadler Ferenc
Goldschmiedt Ervin	Török Gyula
Horváth Ferenc	Ungár Elemér
Huszár Ferenc	Velcsof István
Kondor József	Viola József
Letenai Gyula	Waltersdorfer Ödön
Magyar Zoltán	Werndorfer József
Mandel Gyula	Ziegler Imre

Jáger Amália: Interaktív séta Szombathelyen

Forrás: A Szombathelyi Nagy Lajos Gimnáziumban található tablók

Forrás: saját fotók

12. állomás: női szerepek – női sorsok

Feladatok

A rövid életrajzi részletek alapján keresd meg és azonosítsd a kiállításon szereplő nőket!

1. A szombathelyi évek előtt – házassága révén került városunkba – a Zeneakadémián tanult hegedülni, számos külföldi fellépésen mutathatta meg tehetségét. 1922-ben költözött Szombathelyre, a Kálvária utcai lakás is számos koncert színhelye lett a Collegium Musicum 1935-ös megalapítása után – különösen kényszernyugdíjazását követően –, hiszen 1941-ben eltávolították a zeneiskolából, nyugdíjazták. A gettósítást és deportálást követően Auschwitzban vesztette életét.

2. Orvos édesapja hatására ő is az egészségügyi pályát választotta, az izraelita elemi iskola után a Szombathelyi Magyar Királyi Leánygimnázium tanulója a sikeres érettségi vizsgát követően gyógyszerésznek tanult Budapesten, vizsgáit 1937-ben tette le, ugyanebben az évben ment férjhez, a család a Jókai Mór utca 8-10. számú villában élt, első gyermekük 1938-ban született. A gettóba költöző, 8 hónapos terhes fiatalasszony gyermeke már a Mayer Motorgyár területén született, bizonytalan, hogy már ott vagy a vagonban vesztették életüket.

3. A kikeresztelkedett család leánya elemi iskolai tanulmányai után a Szombathelyi Magyar Királyi Állami Leányközépiskolában – ahol Pável Ágoston volt az osztályfőnöke – tett sikeres érettségi vizsgát, majd felvételt nyert a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre magyar-francia-angol szakos hallgatónaként. A francia kormány ösztöndíjasaként két féléven át a Sorbonne-on tanult. A sikeres vizsgák után volt iskolájában helyezkedett el. Noha katolikus volt, a zsidótörvények rá is vonatkoztak, gettóba kellett költöznie, majd Auschwitzba deportálták. A szörnyűségeket túlélte, 1945 júniusában tért vissza szülővárosába, és keresztfia nevelésének szentelte életét.

4. A divat és szépségipar térhódítása egy olyan két világháború közötti kisvárosban is megfigyelhető, mint Szombathely. Kozmetikai üzletét 1933-ban nyitotta meg az ún. Legáth-házban. Túlélte a holokausztot, lánya elismert szobrász Kanadában.

Megoldások

1. Bárdos Alice
2. Galló Gabriella
3. Szemző Magda
4. Günsberger Ella

IRODALOM

- BALÁZS Edit – KATONA Attila (2004): „...Zsidónak maradni és magyarnak lenni...” *Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből*. Magyar – Izraeli Baráti Társaság, Szombathely.
- HAHN István: *Zsidó ünnepek és népszokások*. Neumann Kht., Budapest:
<https://mek.oszk.hu/04700/04749/html/> (Letöltés: 2024. ápr. 6.)
- KLEINNÉ FISCHER Anikó (2000): *A kóser háztartás kézikönyve*. Makkabi Kiadó, Budapest.
- KÖRNER András (2015): *Hogyan éltek 2. A magyar zsidók hétköznapi élete 1867-1940*. Corvina Kiadó, Budapest.
- OLÁH János (1999a): *Judaisztika I. Ünnepek, emléknapiok, gyász és böjnapok, nevezetes napok*. Filum Kiadó, Budapest.
- OLÁH János (1999b): *Judaisztika I. Az életút szertartásai és eseményei*. Filum Kiadó, Budapest.
- OLÁH János (2003): *Judaisztika III. Mindennapok világa*. Filum Kiadó, Budapest.
- *Pápai Hírlap*, 34. évf. 11. sz. 3. (márc. 13.)
https://library.hungaricana.hu/hu/view/PapaiHirlapM_1937/?pg=64&layout=s)
- RAJ Tamás (2005): *Nem idegen közöttünk*. Makkabi Kiadó, Budapest.

JEGYZETEK

- ¹ Az állandó kiállítás az egykori zsidó elemi iskola épületében található, ami ma a Zsidó Kultúra Háza (Zrínyi Ilona utca 17.) A szombathelyi Knebel fotós-dinasztia három generációja készített képeket a város polgáraitól az 1860-as évektől az 1960-as évekig. A mintegy 20000 üvegnegatívumot tartalmazó hagyaték a Savaria Múzeumba került, mintegy 1000 képet használtak fel a kiállításához.
- ² BORONKAI Szabolcs – KAPOSÍ József – KATONA András – SZÁRAY Miklós (2016): *Történelem 12*. OFI, Budapest, 210.
- ³ Zolirabbi: <http://rabbi.zsinagoga.net/2013/12/03/10-teny-a-heber-nyelvrol-i/> (Letöltés: 2024. jan. 7.)
- ⁴ Hebrew: Eliezer Ben-Yehuda & the Revival of Hebrew by Jack Fellman.
<https://www.jewishvirtuallibrary.org/eliezer-ben-yehuda-and-the-revival-of-hebrew> (Letöltés: 2024. jan. 7.)
- ⁵ Forrás: KLEINNÉ FISCHER Anikó (2000): *A kóser háztartás kézikönyve*. Makkabi Kiadó, Budapest.
- ⁶ A képek forrásai: Mindmegette blog: www.mindmegette.hu; Magyar konyha: www.magarkonyhaonline.hu; Rosenstein (hagyományok, imnnovációó, család): www.rosenstein.hu.
- ⁷ Botlatókövek Szombathely belvárosában. nyugat.hu:
<https://2b-org.hu/sajtocikk/botlatokovek-szombathely-belvarosaban/> (Letöltés: 2024. jan. 7.)
- ⁸ *Népszava*, 1942. (70. évf.) 68. sz. (márc. 24.) 4.